

Josip Mihaljević

**TRANZICIJA I
DRUŠTVENO-
EKONOMSKO
NASLIJEĐE
SAMOUPRAVNOG
SOCIJALIZMA U
POSTSOCIJALISTIČKOJ
HRVATSKOJ: TEZE ZA
ISTRAŽIVANJE**

UVOD: CILJEVI, TEZE I POJMOVI

Prvi cilj ovoga rada¹ je naznačiti do koje je razine izvršena društveno-ekonomski tranzicija iz samoupravnog socijalizma u liberalni kapitalizam

¹ Ovaj rad je sufinancirala Hrvatska zaklada za znanost projektom 3481.

u Hrvatskoj. Bazirajući se na uvidima brojnih dosadašnjih analiza, kao i na trenutnom stanju u Hrvatskoj, glavna teza ovoga rada jest da se tranzicija iz sustava socijalističkog samoupravljanja u liberalno-demokratski kapitalistički sustav nije potpuno provela, odnosno nije provedena u skladu s proklamiranim liberalno-demokratskim načelima.

Argumentirajući ovu tezu doći ću do jedne druge teze koju ću tek otvoriti za neke buduće znanstvene rasprave i istraživanja, što je drugi cilj ovoga rada. Naime, analizirajući moguće uzroke hrvatske „krnje“ tranzicije, gotovo samo od sebe postavit će se pitanje utjecaja naslijeđa nekadašnjeg socijalističkog sustava na današnje gospodarstvo i društvene odnose. Je li to naslijeđe jedan od uzroka slabih rezultata hrvatske tranzicije i je li ono jedna od još uvijek postojećih prepreka za uspješniju tranziciju Hrvatske iz socijalističkog samoupravljanja u liberalno-demokratski kapitalizam?

Da bi se ovi ciljevi dostigli, nužno je prikazati kratku povijest hrvatske tranzicije s naglaskom na ekonomske promjene koje su se događale u tom više od dva desetljeća dugom društveno-ekonomskom procesu. Taj prikaz završit ću analizom aktualnog stanja hrvatskog društva, s naglaskom na stanje ekonomskih sloboda. Nakon definiranja hrvatske varijante kapitalizma, analizirat ću utjecaj ekonomije na društvene odnose i cjelokupan društveno-politički sustav i time naznačiti mogući uzrok hrvatske „krnje“ tranzicije. Na kraju ću ponuditi okvir mogućeg istraživanja utjecaja samoupravnog socijalističkog sustava na današnje stanje hrvatske ekonomije, politike i društva u cjelini, odnosno utjecaja kojeg je socijalistički sustav imao na tranzicijski proces u Hrvatskoj.

Prije navedene analize nužno je definirati pojam tranzicija (lat. *transitive* – prijeći), koji, u najširem smislu, označava prijelaz iz nečega u nešto. U društvenim se znanostima pojavio početkom 1970-ih, a nakon pada Berlinskog zida 1989. ušao je u opću upotrebu i u znanstvenu produkciju zemalja nekadašnjeg istočnog bloka. U tom kontekstu on podrazumijeva sveobuhvatan proces strukturnih društveno-političkih i ekonomskih promjena. U društveno-političkom smislu označava prijelaz iz jednopartijskog komunističkog sustava u parlamentarnu građansku demokraciju, a u ekonomskom smislu podrazumijeva prijelaz iz socijalističkog u kapitalističko/tržišno gospodarstvo, s dodatkom jačanja koncepta vladavine prava,² odnosno pravne države.³

Valja naglasiti da je teško odrediti trenutak u kojem tranzicija završava jer ni sam kapitalizam kao sustav nema nekakvu finalnu formu. On se nalazi u

2 Vladavina prava ili ono što se naziva pravnom državom jest koncept koji podrazumijeva da su svi građani, bilo privatne osobe, bilo državni službenici, jednako odgovorni pred zakonom, ali i da postoji djelotvorna sudska zaštita pojedinca i njegovih prava protiv samovolje državne vlasti. Temeljna odrednica tog koncepta je načelo da se državni zakoni temelje na ideji temeljnih prava i načelu slobode čovjeka-pojedinca. Cipek, *Liberalizam – ideologija slobode*, str. 16.

3 Karpati, *Tranzijski problemi gospodarstva Hrvatske*, str. 103–104; Milardović, *Tranzicija u demokraciju*. Opširnije o pojmu i teorijama tranzicije vidi: Jušić, *Osnove teorije tranzicije*.

stalnom procesu promjene zbog čega neki autori pojam tranzicije ne smatraju najprimjerenijim i koriste pojam transformacije.⁴ Ono oko čega se većina autora pak slaže jest da te promjene smatraju razvojem, odnosno procesom poboljšanja.⁵

Ako bismo trebali jasno naznačiti što bi bio cilj tranzicije onda bismo, dakako pojednostavljeno, mogli reći da je to stvaranje demokratskog kapitalizma. Demokratski kapitalizam, često nazivan i kapitalističkom demokracijom, dosad je teorijski najbolje definirao Michael Novak.⁶ Ukratko, radi se političkoj, gospodarskoj i socijalnoj ideologiji koja kombinira demokraciju kao osnovu političkog sustava i kapitalizam kao osnovu ekonomskog sustava. On se očituje u tržišnom gospodarstvu (koje se temelji na privatnom sektoru), demokratskom i pluralnom političkom sustavu, ekonomskim inicijativama kroz slobodno tržište, fiskalnoj odgovornosti i liberalnim moralno-kulturnim vrijednostima koje potiču pluralizam. Novak slikovito definira demokratski kapitalizam kao pluralistički društveni sustav suprotan unitarnoj državi tradicionalnog društva, kao i modernoj socijalističkoj državi. U takvom sustavu Novak vidi tri središta moći – političko, gospodarsko i moralno-kulturno – koja su međuovisna, jer demokracija treba tržišnu ekonomiju, a oboje trebaju pluralističku liberalnu kulturu.

Ono što se u javnosti češće koristi od pojma demokratskog kapitalizma jest njegov prvenstveno ekonomski aspekt pa se govori o liberalnom ili, još učestalije, o neoliberalnom kapitalizmu. Korištenje pojma neoliberalizam u društvenim znanostima ima veliki broj zagovornika, ali i kritičara. U većini slučajeva pojam nije jasno definiran, koristi se u smislu ideoloških podjela te za opisivanje preširokog spektra fenomena.⁷ Pod tim pojmom se najčešće misli na društveno-ekonomsku ideologiju koja svoje korijene ima u idejama ekonomskog liberalizma 19. stoljeća te politikama koje su vođene 1970-ih i 1980-ih poput politika Margaret Thatcher u Velikoj Britaniji ili Ronalda Reagana u SAD-u.⁸ Često se kao pojam suprotan liberalnom kapitalizmu navodi marksistički kolektivizam, a u simboličkom geo-političkom diskursu druge polovice 20. stoljeća to se poistovjećivalo s antagonizmom Zapada (liberalni kapitalizam) i Istoka (marksistički kolektivizam).⁹

Ne želim ulaziti u teorijsku raspravu o pojmu (neo)liberalnog kapitalizma nego ću za svrhu ovoga rada istaknuti da je to političko-ekonomski sustav koji se temelji na vladavini prava, nepovredivosti privatnog vlasništva, slobodi sklapanja

4 Jušić, *Osnove teorije tranzicije*, str. 423.

5 To poboljšanje očituje se kroz promjene političkog, pravnog i ekonomskog okruženja. Grabac, *First, Dinamika tržišne orijentacije hrvatskog gospodarstva*, str. 106.

6 Novak, *Duh demokratskog kapitalizma*; vidi i: Younkins, *The Conceptual Foundations of Democratic Capitalism*.

7 Opširnije vidi u: Boas, Gans-Morse, *Neoliberalism*.

8 Larner, *Neo-liberalism*.

9 Grubišić, *Liberalni kapitalizam i marksistički kolektivizam*, str. 422.

i obvezi poštivanja ugovora te slobodnom tržištu bez prevelike državne regulacije. U svakom slučaju, srž neoliberalizma jest ideja slobode, odnosno povezanost individualnih i tržišnih sloboda.¹⁰

OSNOVNE ZNAČAJKE HRVATSKOG TRANZICIJSKOG PUTA

Na početku zadnjeg desetljeća 20. stoljeća slaba gospodarstva država Srednjoistočne Europe¹¹ krenula su u ekonomsku tranziciju prema kapitalizmu praktički „preko noći“. Nagli raspad socijalističkih sustava u Europi iznenadio je svijet te se nisu niti stigle izraditi teorije i razrađeni planovi tranzicije.¹² Nagli tranzicijski obrat sa sobom je nosio brojne negativne posljedice, pa neki autori smatraju da je Srednjoistočna Europa umjesto toga trebala započeti proces opreznog i postupnog prijelaza iz socijalističkog u socijalno-tržišno gospodarstvo.¹³

Ono što je Hrvatsku, kao i ostale post-jugoslavenske zemlje, donekle razlikovalo od ostalih europskih post-komunističkih zemalja jest to što je Jugoslavija imala proklamirano društveno umjesto državnog vlasništva.¹⁴ To nije značilo da utjecaj države i političkih elita na gospodarstvo nije bio velik, nego da su poduzeća u određenoj mjeri slobodno odlučivala o strukturi proizvodnje, a najviše slobode bilo je u raspodjeli dohotka. Ivo Družić objašnjava da je taj princip imao veći značaj u manjim poduzećima, a puno manji u velikim poduzećima koja su dominirala jugoslavenskim tržištem i koja su praktički djelovala kao državno vlasništvo. U takvim velikim poduzećima utjecaj zaposlenih na razvojnu i poslovnu politiku bio je malen pa stoga i nije postojala jača identifikacija zaposlenih s njihovim poduzećem.¹⁵ Unatoč proklamiranom društvenom vlasništvu i određenim elementima tržišnog gospodarstva, Hrvatska je, kao i ostale jugoslavenske nasljednice, od Jugoslavije u najvećoj mjeri naslijedila centralno-plansko, odnosno komandno gospodarstvo. U takvom sustavu je novac i cjelokupan bankarski sustav bio usklađivan s ciljevima gospodarstva koji su planirani u jednom centru moći bilo na republičkoj bilo na federalnoj razini. Zbog toga je novac u osnovi bio

10 Popov, Što je neoliberalni kapitalizam?

11 Pod pojmom Srednjoistočna Europa podrazumijevam europsku regiju smještenu između Njemačke i Rusije te Baltika i Egejskog mora, a koja je nakon Drugoga svjetskog rata pa sve do kraja 1980-ih i početka 1990-ih bila obilježena vlašću socijalističkih odnosno komunističkih režima. U tu regiju ubrajam sljedeće današnje države: Albanija, Bjelorusija, Bosna i Hercegovina, Bugarska, Crna Gora, Češka, Estonija, Hrvatska, Kosovo, Latvija, Litva, Mađarska, Makedonija, Moldavija, Poljska, Rumunjska, Slovačka, Slovenija, Srbija i Ukrajina.

12 Botrić, Ladavac, Škuflić, Problemi, ostvarenja i perspektive.

13 Supek, Znanstvenotehnička revolucija, str. 24–25.

14 Usporednu analizu pretvorbe društvenih poduzeća u post-jugoslavenskim zemljama načinili su Ribnikar, M. Košak, Tranzicija, pretvorbe i monetarna uređenja.

15 Družić, Tržišno restrukturiranje, str. 116.

„knjigovodstveni mehanizam za centralistički određivanu alokaciju resursa različitim sektorima i/ili poduzećima“.¹⁶

Hrvatska je naslijedila inflacijom opterećeno gospodarstvo i poduzeća-mastodonte koja su u značajnoj mjeri funkcionirala kao socijalne institucije: primarni im je cilj bio zapošljavanje stanovništva, pri čemu je kvaliteta proizvoda bila manje važna jer je plasman ionako bio osiguran društvenim planovima. Veća poduzeća praktički nisu mogla propasti jer su uvijek bila spašavana od strane države, a radnici gotovo da nisu mogli izgubiti radno mjesto radi tržišnih kriterija. Financijski je sustav zanemarivao pojam rizika, a banke se nisu previše brinule o kreditnom ili deviznom riziku jer su njihovi gubici gotovo uvijek bili socijalizirani zbog čega neki autori smatraju da je socijalizam djelovao kao „veliko osiguravateljsko društvo“.¹⁷

To su sve bili principi nespojivi s postulatima kapitalističke ekonomije. Ono što je dodatno opterećivalo početak hrvatskog tranzicijskog puta bila je unutrašnja pobuna srpskog stanovništva te vojna agresija Srbije i Crne Gore (tada još pod imenom Jugoslavija) i rat koji je trajao sve do 1995. godine. U agresiji su, pored velikih ljudskih gubitaka i okupacije teritorija i resursa, srušeni brojni proizvodni kapaciteti, a jedan od najvećih bio je onaj u vukovarskom Borovu koji je u svojoj industriji obučio zapošljavao 15 000 radnika. Pored toga, sam rat primorao je državu na velika izdvajanja za obranu, kao i za zbrinjavanje velikog broja izbjeglica i prognanika iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine.¹⁸ Prema podacima Državne revizije za popis i procjenu ratne štete, izravna ratna šteta u Hrvatskoj u razdoblju 1990. – 1999. godine iznosila je 236.431.568.000 kuna ili 65.350.635.000 DEM.¹⁹

Hrvatski tranzicijski proces na svom početku imao je dvije faze. Prva je bila pretvorba, a druga privatizacija, s time da su ti procesi tijekom vremena doživljavali brojne promjene i dopune. Pretvorba je započeta u proljeće 1991. donošenjem Zakona o pretvorbi društvenih poduzeća,²⁰ a sam projekt pretvorbe, koji je obuhvatio 2876 od ukupno 3692 poduzeća koja su ušla u proces pretvorbe, pojedinačno je nadzirala Agencija Republike Hrvatske za restrukturiranje i razvoj.²¹ Privatizacija je praktički započela 1993. donošenjem Uredbe Vlade RH kojom se ukinulo pravo zaposlenih da bez popusta, ali s pravom prvenstva, kupuju preostalih 50 % vrijednosti poduzeća i njome je trebao biti okončan proces vlasničke transformacije i uspostavljen puno tržišno gospodarstvo.²² Program ekonomske stabilizacije usvojen je u Saboru u prosincu 1992., a Antiinflacijski

16 Coats, Škreb, Deset godina tranzicije, str. 2.

17 Ibidem.

18 Stipetić, *Hrvatsko gospodarstvo*, str. 37.

19 Perković, Puljiz, *Ratne štete*, str. 235.

20 Zakon o pretvorbi društvenih poduzeća.

21 Družić, *Tržišno restrukturiranje*, str. 116; Bendeković, *Privatizacija u Hrvatskoj*, str. 64–65.

22 Družić, *Tržišno restrukturiranje*, str. 127–128.

program, donesen u listopadu 1993.,²³ zaustavio je inflaciju, ali, po mnogima, i nametnuo precijenjen tečaj domaće valute što je jedna od kontroverznih tema povijesti hrvatske ekonomske politike. Dragomir Vojnić smatra da je, nakon uspjeha antiinflacijskog programa, umjesto modela razvoja usmjerenog na razvoj proizvodnje i ekspanziji izvoza, razvijen model utemeljen na razvoju usluga i trgovine te ekspanziji uvoza, što je okarakterizirao kao vrlo negativan smjer.²⁴

Problemi hrvatskog tranzicijskog puta bili su brojni. U vrlo kratkom roku provedena je liberalizacija i deregulacija tržišta, te privatizacija javnog sektora, ali bez prethodnog uvođenja funkcionalnih institucionalnih okvira, prvenstveno vladavine prava. Trgovinski i novčani tokovi su brzo liberalizirani, naglo se povećao uvoz kvalitetnije strane robe, što je negativno utjecalo na razvitak domaćih proizvodnih kapaciteta, a ujedno je stranim vlasnicima kapitala omogućena jeftina kupnja vrjednije domaće imovine. Najizravniji utjecaj početka tranzicije na tržište rada bilo je veliko povećanje nezaposlenosti zbog naglog smanjenja potražnje za radnom snagom te zbog restrukturiranja poduzeća koja su u socijalizmu, radi stvaranja privida pune zaposlenosti, u pravilu generirala višak radne snage.²⁵

Dosadašnji rezultati tranzicije najčešće se ocjenjuju lošima. Od 1990. do danas u Hrvatskoj su praktički nestale neke od nekadašnjih glavnih industrija, a jedna od najznačajnijih bila je metaloprerađivačka. Pošto je na nekadašnjem jugoslavenskom tržištu bila zaštićena državnom protekcijom, bila je među prvima na udaru jer je izgubila dotadašnje jugoslavensko tržište, a na globalnom tržištu nije bila konkurentna. Slično se dogodilo i s poljoprivredom i stočarstvom – uvoz jeftinih roba, npr. mesa i mlijeka, smanjio je domaću proizvodnju pa smo od izvoznika postali uvoznici. Tekstilna industrija koja je zapošljavala preko 90 000 radnika nije se mogla nositi s puno dostupnijom dalekoistočnom robom. S druge strane, grane koje je Hrvatska pokušala održati visokim subvencijama iz državnoga proračuna, kao što je bio slučaj s brodogradnjom, sve su brže zaostajale za napretkom tih grana na svjetskom tržištu i danas su pred gašenjem tako da je država na kraju uzaludno utrošila milijarde kuna.²⁶ Brojna hrvatska poduzeća bila su održiva isključivo u autarkičnom jugoslavenskom okviru/tržištu, a kad se tomu nadodaju i loše upravljanje u poduzećima, te kriminalne radnje kojih je bilo na pretek, loše gospodarsko stanje nije iznenađujuće.²⁷ Uz sve to, vanjski dug Hrvatske dramatično se povećavao u novom tisućljeću – s 13.609 milijuna eura 2001., na 46.483 milijuna eura 2010. godine.²⁸

23 Opširnije o tome vidi Nikić: *Tranzicija u Hrvatskoj*, str. 53–56.

24 Vojnić, *Razvitak gospodarstva Hrvatske*, 262–263.

25 Šošić, *Tržište rada u Republici Hrvatskoj*, str. 86–88.

26 Stipetić, *Hrvatsko gospodarstvo*, str. 31–32.

27 Ibidem, str. 63.

28 Ibidem, str. 66.

Prevladavajuće mišljenje ekonomskih analitičara već je nakon prvih desetak godina bilo da ciljevi pretvorbe i privatizacije nisu ostvareni i da su njihovi rezultati imali negativan politički, društveni i ekonomski učinak. U makro-ekonomskom smislu, privatizacija je rezultirala stvaranjem centralnog tipa upravljanja gospodarstvom umjesto stvaranja otvorenog gospodarstva s privatnim vlasništvom.²⁹ Dragomir Vojnić smatrao je da su se vraćanjem s društvenog u državno vlasništvo i tajkunskom privatizacijom prouzročili ne samo materijalni nego i moralni problemi.³⁰

Osim ekonomskih analitičara, rezultatima tranzicije nije bila zadovoljna ni većina hrvatskih građana. Rezultatima pretvorbe i privatizacije nisu bili zadovoljni jer su smatrali da je nacionalno bogatstvo bilo nepravedno raspodijeljeno državi i manjem broju pojedinaca koju su imali bliske odnose s naslijeđenim ili novoformiranim vladajućim političkim strukturama.³¹ To potvrđuju ispitivanja javnog mnijenja o privatizaciji koja su obavljena još krajem 1990-ih.³²

Na kraju ovog vrlo šturog prikaza povijesti hrvatske tranzicije postavlja se pitanje kad je i je li uopće završena tranzicija Hrvatske. Već je u uvodu napomenut problem detektiranja egzaktnog trenutka u kojem se može reći da je neka država završila svoj tranzicijski proces. Nažalost, u Hrvatskoj još nismo dočekali objavu neke temeljite povijesno-ekonomske monografije koja bi prikazala proces tranzicije u punini. Za razliku od Hrvatske, slovenska historiografija to je već učinila za Sloveniju. Slovenski povjesničar Aleksander Lorenčič je u svojoj knjizi o povijesti tranzicije³³ u Sloveniji formalan završetak tog procesa vidio u slovenskom ulasku u Europsku uniju 2004. godine, iako je jasno naznačio da se pitanje trajanja tranzicije treba gledati iz šire povijesne perspektive. Nameće se pitanje je li Hrvatska svojim ulaskom u Europsku uniju 1. srpnja 2013. završila svoj tranzicijski put?

DANAŠNJE STANJE EKONOMSKIH SLOBODA U HRVATSKOJ

Na otvoreno pitanje o završetku procesa tranzicije može se dati i posredan odgovor, odgovarajući na pitanje u kojoj su mjeri u Hrvatskoj zastupljena načela liberalnog kapitalizma, što je cilj prema kojem je tranzicijski proces i bio usmjeren. Drugim riječima, trebamo pogledati kako taj kapitalizam danas izgleda u praksi. To je dakako tema o kojoj bi se moglo (i trebalo) napisati više znanstvenih

29 Bendeković, *Privatizacija u Hrvatskoj*, str. 79.

30 Vojnić, *Razvitak gospodarstva Hrvatske*, str. 256–257.

31 Bendeković, *Privatizacija u Hrvatskoj*, str. 79.

32 Vidi: Šakić, *Socijalna pravednost i privatizacija u Hrvatskoj*.

33 Lorenčič, *Prelom s starim in začetek novega*.

rasprava, ali u ovom radu funkcionalno će biti analizirati taj kapitalizam na jednoj od njegovih glavnih ekonomskih odrednica, a to je pitanje ekonomske slobode.

Heritage Foundation³⁴ objavio je indeks (Heritage Index – dalje HI) i rang listu zemalja po ekonomskim slobodama za 2016. godinu.³⁵ Radi se o godišnjem indeksu kojeg ta zaklada objavljuje u suradnji s *The Wall Street Journalom* koji mjeri stupanj ekonomske slobode u pojedinoj zemlji, na osnovu deset parametara (ekonomskih sloboda) podijeljenih u četiri skupine. Radi se o, uvjetno govoreći, mjernoj jedinici za slobodno tržište, po principu što je HI veći, to je tržište liberalnije, a država „kapitalističkija“. Ovo dakako ne možemo uzimati kao egzaktn pokazatelj, niti se, realno, sloboda tržišta može egzaktno izmjeriti, ali je prilično indikativan i može poslužiti kao podloga za analizu.

Među deset najslobodnijih ekonomija svijeta prema HI spadaju Hong Kong, Singapur, Novi Zeland, Švicarska, Australija, Kanada, Čile, Irska, Estonija i Ujedinjeno Kraljevstvo (vidi tablicu 1).

Tablica 1. Ljestvica najslobodnijih ekonomija svijeta³⁶

Rank	Country	Overall	Change
1	Hong Kong	88,6	-1,0 ▼
2	Singapore	87,8	-1,6 ▼
3	New Zealand	81,6	-0,5 ▼
4	Switzerland	81,0	0,5 ▲
5	Australia	80,3	-1,1 ▼
6	Canade	78,0	-1,1 ▼
7	Chile	77,7	-0,8 ▼
8	Ireland	77,3	0,7 ▲
9	Estonia	77,2	0,4 ▲
10	United Kingdom	76,4	0,6 ▲

Na samom začelju su zemlje s najmanje slobodnim tržištem i najviše državnog intervencionizma i kod kojih je uglavnom propagiran socijalistički sustav: Sjeverna Koreja, Kuba, Venezuela, Zimbabve, Turkmenistan, Eritreja, Republika

34 Znanstvena i obrazovna *think-tank* organizacija osnovana 1973., s misijom formuliranja i promicanja konzervativne javne politike utemeljene na načelima individualne slobode, slobodnog poduzetništva, ograničenog upliva vlade i tradicionalnih američkih vrijednosti. Miller, Kim, 2016 *Index of Economic Freedom*.

35 Miller, Kim, 2016 *Index of Economic Freedom*.

36 Ibidem, str. 4.

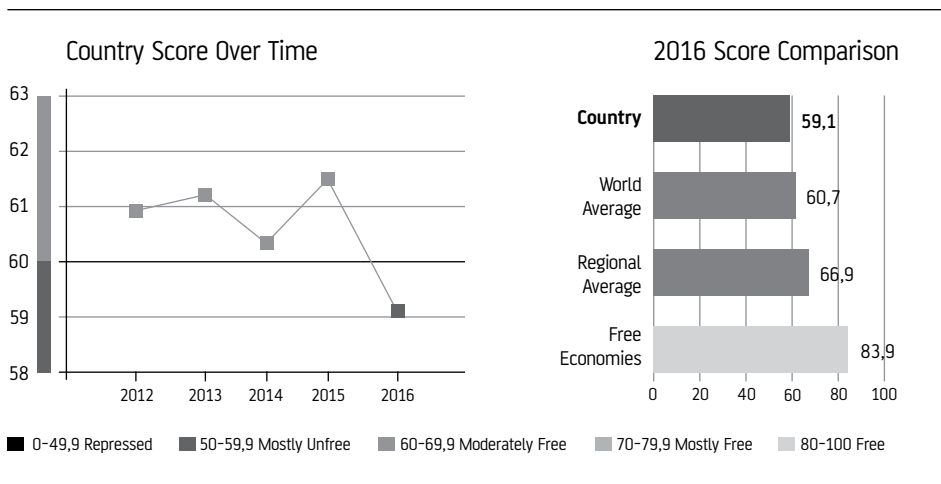

Kongo, Iran, Ekvatorijalna Gvineja, Argentina. Činjenica je da su, promatramo li iz globalne perspektive, zemlje koje su ekonomski najliberalnije istovremeno i najrazvijenije. Iznos BDP-a po stanovniku, stopa gospodarskog rasta, prosječna neto plaća i većina drugih pokazatelja kvalitete životnog standarda veći su u ekonomski liberalnijim zemljama, što govori da je značajna korelacija između ekonomskih sloboda i prosperiteta stanovništva.³⁷

Gdje se danas nalazi Hrvatska u pogledu ekonomskih sloboda i sloboda tržišta? Kao prvo treba spomenuti neke osnovne demografske i ekonomske podatke. Hrvatska, sa svojih oko 4,2 milijuna stanovnika, s prosječnom gustoćom naseljenosti 74,9 stanovnika po km, ima BDP po stanovniku u iznosu od 20 889 USD, ukupni BDP (PPP) je 88 500 000 000 USD.³⁸ Danas Hrvatska ima ukupno 1 592 498 zaposlenih i 285 468 nezaposlenih (17,9 %).³⁹ Broj umirovljenika u siječnju 2016. iznosi 1 135 166.⁴⁰

Prema Heritageovoj metrici ekonomskih sloboda za 2016. godinu, Hrvatska je dobila ocjenu 59.1 (od ukupno mogućih 100 bodova), što je pad za 2,4 boda u odnosu na prethodnu godinu. Ovaj rezultat Hrvatsku je svrstao u skupinu većinom neslobodnih zemalja prema stanju ekonomskih sloboda. U ukupnom poretku 178 rangiranih zemalja svijeta Hrvatska je zauzela nezavidno 103. mjesto.⁴¹

Tablica 2. Indeks ekonomskih sloboda RH 2012.-2016.⁴²

37 Usp. Hanke, Walters, Economic Freedom, Prosperity, and Equality; Doucouliagos, Ali Ulubasoglu, Economic freedom and economic growth.

38 *Hrvatska u brojkama 2015.*

39 Zaposleni prema djelatnostima u prosincu 2015., Državni zavod za statistiku.

40 Korisnici mirovina i prosječne mirovine u siječnju 2016., Hrvatski zavod za mirovinsko osiguranje.

41 U Heritageovoj analizi nisu bili uključeni Afganistan, Irak, Jemen, Libija, Lihtenštajn, Sirija, Somalija i Sudan.

42 Miller, Kim, *2016 Index of Economic Freedom*, str. 169.

U komparaciji s ostalim državama Europe, Hrvatska je gotovo na samome dnu. Od 44 ocijenjene europske države, Hrvatska je zauzela 38. mjesto, a iza nje su Bosna i Hercegovina, Moldavija, Grčka, Rusija, Bjelorusija te Ukrajina. Jedina zemlja EU s nižom razinom ekonomskih sloboda je Grčka.

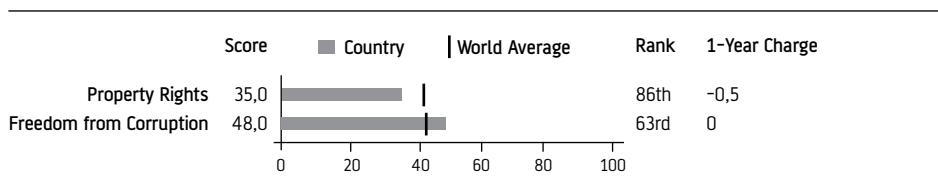
Tablica 3. Ljestvica ekonomskih sloboda u Europi prema HI

Mjesto	Država	Broj bodova
1	Švicarska	81
2	Irska	77.3
3	Estonija	77.2
4	Ujedinjeno Kraljevstvo	76.4
5	Danska	75.3
6	Litva	75.2
7	Nizozemska	74.6
8	Njemačka	74.4
9	Luksemburg	73.9
10	Island	73.3
11	Češka	73.2
12	Gruzija	72.6
13	Finska	72.6
14	Švedska	72
15	Austrija	71.7
16	Norveška	70.8
17	Latvija	70.4
18	Poljska	69.3
19	Cipar	68.7
20	Španjolska	68.5
21	Belgija	68.4
22	Makedonija	67.5
23	Armenija	67
24	Malta	66.7
25	Slovačka	66.6
26	Mađarska	66
27	Albanija	65.9
28	Bugarska	65.9
29	Rumunjska	65.6

Mjesto	Država	Broj bodova
30	Portugal	65.1
31	Crna Gora	64.9
32	Francuska	62.3
33	Srbija	62.1
34	Turska	62.1
35	Kosovo	61.4
36	Italija	61.2
37	Slovenija	60.6
38	Hrvatska	59.1
39	Bosna i Hercegovina	58.6
40	Moldavija	57.4
41	Grčka	53.2
42	Rusija	50.6
43	Bjelorusija	48.8
44	Ukrajina	46.8

U prvu skupinu ekonomskih sloboda prema HI, koja se označava skupnim nazivom „vladavina prava“, spadaju prava vlasništva i stupanj korupcije (vidi tablicu 4). Prema kriteriju prava vlasništva Hrvatska je s rezultatom ispod svjetskog prosjeka, a nalazi se na 86. mjestu na svijetu. Heritageovo izvješće navodi da se u sferi prava vlasništva često javljaju nejasni i suprotstavljeni zahtjevi. Što se korupcije tiče, tu je iznad svjetskog prosjeka i nalazi se na 63. mjestu u svijetu, što znači da u svijetu postoje 62 države s manjim stupnjem korupcije, ali i gotovo 120 država koje imaju većih problema s korupcijom nego Hrvatska. Kazneni zakon iz 2013. propisao je oštrije kazne za korupciju, ali je potrebno puno više napora za transparentniju i pošteniju javnu nabavu. Neovisnost pravosuđa se uglavnom poštuje, novi sustav imenovanja sudaca povećao je profesionalizam, ali broj neriješenih sudskih predmeta i dalje je iznad prosjeka EU.

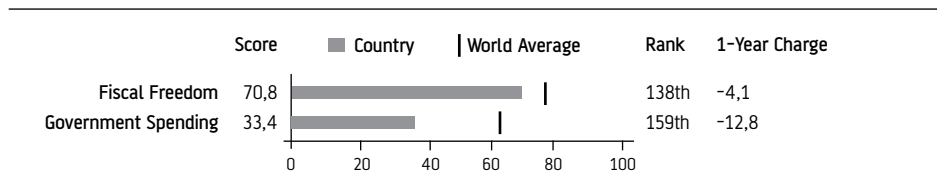
Tablica 4.: Vladavina prava⁴³

43 Miller, Kim, 2016 *Index of Economic Freedom*, str. 170.

U drugu skupinu, „veličina državne administracije“, spadaju državna potrošnja i fiskalna sloboda. Ukupno porezno opterećenje iznosi 30,4 % BDP-a. Privatna poduzeća oporezovana su s oko 20 % svojega dohotka, a još veće opterećenje snose i sami građani. Direktno odvajanje od bruto dohotka je 40 %, a kad se tomu nadodaju drugi nameti, uključujući porez na dodanu vrijednost i trošarine, ukupna izdvajanja građana dostižu čak oko 55 % njihova dohotka. To znači da pola ekonomskih odluka država donosi umjesto samih građana, kako to slikovito pojašnjava Luka Popov.⁴⁴ Državna potrošnja iznosi 47 % ukupne domaće proizvodnje. Upravljanje javnim financijama značajno se pogoršalo, uz deficit u prosjeku oko 5 % tijekom protekle tri godine. Kao što je već ranije naglašeno, javni dug iznosi 80,9 % BDP-a.⁴⁵ Stanje je još alarmantnije kad se ovome doda podatak o glomaznom državnom i javnom sektoru. Prema podacima iz 2008., koji također nisu obuhvatili sve sastavnice onoga što se naziva javni sektor, Hrvatska je imala 388 222 zaposlena u javnome sektoru, od čega 82 % u općoj državi, a 18 % u javnim poduzećima.⁴⁶ Taj se broj do danas (2016.) zasigurno povećao i iznosi možda i preko 400 000 zaposlenih, što čini otprilike jednu četvrtinu od ukupnog broja zaposlenih. I u ovim parametrima Hrvatska je ispod svjetskog prosjeka, s prilično lošim pozicijama na ljestvici – 138. prema kriteriju fiskalne slobode te čak 159. prema kriteriju državne potrošnje (vidi tablicu 5).

Tablica 5. Veličina državne administracije⁴⁷

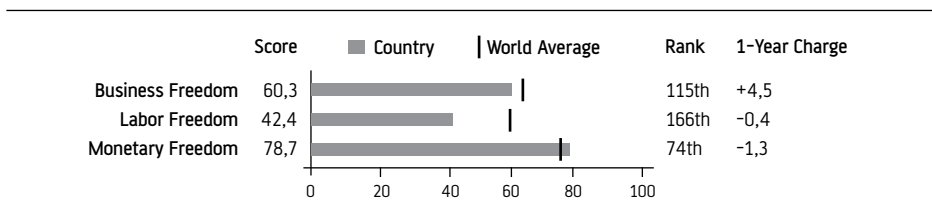
U treću skupinu, „regulatorna učinkovitost“, spadaju sloboda poslovanja, fleksibilnost tržišta rada i monetarna sloboda. Reformske mjere prošle vlade su modernizirale postupke za osnivanje tvrtki, ali ukupno regulatorno okruženje ostaje opterećujuće i neučinkovito. Propisi o tržištu rada i dalje su kruti. U slobodi poslovanja Hrvatska je ispod svjetskog prosjeka, sa 115. mjestom na ljestvici, a u slobodi tržišta rada je među najmanje slobodnim ekonomijama svijeta (166. mjesto). S druge strane, monetarna sloboda je iznad svjetskog prosjeka s ukupno 74. rezultatom u svijetu (vidi tablicu 6).

⁴⁴ Dijanović, Razgovor s dr. sc. Lukom Popovom.

⁴⁵ Miller, Kim, 2016 *Index of Economic Freedom*, str. 169–170.

⁴⁶ *Analiza sustava zaposlenih u hrvatskom javnom sektoru*, str. 39.

⁴⁷ Miller, Kim, 2016 *Index of Economic Freedom*, str. 170.

Tablica 6. Regulatorna učinkovitost⁴⁸

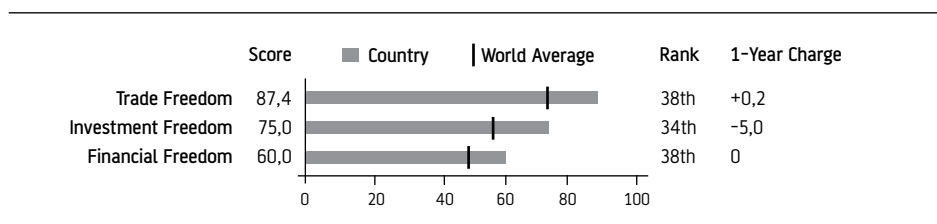
U četvrtu skupinu, „otvorenost tržišta“, spadaju sloboda trgovine, sloboda investiranja i financijska sloboda (vidi tablicu 7). U ovim kriterijima Hrvatska ima slobodu iznad svjetskoga prosjeka s rezultatom unutar prvih 40 svjetskih ekonomija. Hrvatsko tržište se općenito percipira kao otvoreno za investicije. Ono što se u ovoj skupini navodi kao dobro jest konsolidirani bankarski sektor koji je relativno zdrav i učinkovit, ali je broj nenaplativih kredita znatno porastao. Poduzeća u državnom vlasništvu djeluju u nekoliko sektora gospodarstva, a sektorima energetike, prometa, komunikacija, zdravstva, obrazovanja, medija i u duhanskoj industriji postoje neslužbeni državni monopoli. Međutim, ono što Heritageova analiza ne navodi jest činjenica da, osim u ovim strateškim sektorima, postoji preveliki broj javnih poduzeća koja su pod direktnom ili indirektnom upravom države, a za koja se ne može tvrditi da su poduzeća od strateškog nacionalnog interesa. Maruška Vizek je u 2015. godini obznanila detaljnu analizu poslovanja javnih poduzeća i njihov značaj za hrvatsko gospodarstvo.⁴⁹ Prema njenim podacima, u Hrvatskoj postoji 1 421 poduzeće u potpunom, pretežnom ili djelomičnom vlasništvu države, što čini tek 1,5 % ukupnog broja poduzeća u zemlji. Taj podatak na prvi pogled ne izgleda tako dramatično. Međutim, problem je u tome što ta poduzeća upravljaju s čak 41 % ukupne imovine poslovnog sektora, odnosno 347 milijardi kuna, a ostvaruju 28 % svih prihoda poslovnog sektora ili 171 milijardu kuna. Njihova je proizvodnost rada za trećinu manja u odnosu na privatna poduzeća, a prosječne plaće u državnim tvrtkama su za čak 40 % više nego u privatnom sektoru. Ono što dodatno zabrinjava jest činjenica da je i u takvim uvjetima velik udio neprofitabilnih javnih poduzeća, usprkos tomu da mnoga javna/državna poduzeća imaju monopolistički položaj. Takva javna poduzeća na cjelokupnu hrvatsku ekonomiju imaju i specifičan socijalni i tržišni učinak. Aktivnost javnih poduzeća ima stabilizacijski (socijalni) utjecaj na ekonomsku aktivnost, no to dugoročno premješta fokus ostalih sudionika na tržištu od izvoza k zadovoljavanju domaće (javne) potrošnje. I tržišna uloga takvih poduzeća je negativna jer stvaraju nekonkurentnost. Javna poduzeća, kao

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ Vizek, Poslovanje javnih poduzeća i njihov značaj za ekonomsku aktivnost u RH.

i ona privatna, koja posluju isključivo s državnim odnosno javnim poduzećima, zatvaraju tržište okrećući ga državi i javnom sektoru što na kraju rezultira ekonomskom neučinkovitošću, nekonkurentnošću na globalnom tržištu, većim troškovima poslovanja za ostala poduzeća, povišenim troškovima života kućanstava, demotiviranjem poduzetništva, klijentelizmom i korupcijom.⁵⁰ Državni intervencionizam i previše rasprostranjeno državno vlasništvo kao jedan od glavnih uzroka lošeg ekonomskog stanja u Hrvatskoj navode i drugi ekonomski analitičari koji još uvijek zazivaju smanjenje upliva države u tržišnu ekonomiju.⁵¹

Tablica 7. Otvorenost tržišta⁵²

Konačna Heritageova ocjena hrvatskog gospodarstva je prilično loša. Naglašava se da je ono u višegodišnjoj recesiji te se i dalje suočava s nedostatkom konkurentnosti i s brojnim birokratskim poteškoćama u investicijskom polju. Karakteristična je nekontrolirana državna potrošnja i preširoki javni sektor, a nedostatak ozbiljnih reformi u tom pogledu ozbiljno narušavaju dinamičnost privatnog sektora. Državno vlasništvo u brojnim je sektorima i dalje znatno, a korupcija i dalje nagriza povjerenje javnosti u vladu. Novi zakon o radu donesen je u srpnju 2014. kako bi se tržište rada učinilo fleksibilnijim i dinamičnijim, ali s obzirom na nedostatak napretka u drugim kritičnim područjima, njegov utjecaj je upitan.⁵³

Prema Heritageovoj analizi, ukupno gledajući, nakon završetka Domovinskoga rata Hrvatska je imala znatno poboljšanje u pogledu otvaranja tržišta, monetarne slobode te nešto manje u borbi protiv korupcije. Premalen pomak je u slobodi poslovanja, dok su pitanja prava vlasništva, fiskalne slobode, tržišta rada, a pogotovo potrošnje države, imali izrazito negativan trend. Kao ključne probleme Heritageova analiza navodi slabost vladavine prava i loše upravljanje javnim financijama.

50 Ibidem.

51 Nušinić, Teodorović, Privatization and State Interventionism in Croatia at the Turn of the Century.

52 Miller, Kim, 2016 *Index of Economic Freedom*, str. 170.

53 Ibidem, str. 169.

Tablica 8. Kretanje ekonomskih sloboda 1996. – 2016.⁵⁴

Rule of Law	Government Size	Regulatory Efficiency	Open Markets				
Property Rights	-15,0	Fiscal Freedom	-6,6	Business Freedom	+5,3	Trade Freedom	+18,4
Freedom from Corruption	+18,0	Government Spending	-16,8	Labor Freedom	-1,9	Investment Freedom	+25,0
				Monetary Freedom	+78,7	Financial Freedom	+10,0

Ono što je indikativno u ovim podacima jest da su slobodno tržište i liberalni kapitalizam, za koje se tvrdi da u Hrvatskoj postoje već gotovo četvrt stoljeća, na vrlo niskoj razini.

O KAKVOM KAPITALIZMU JE U HRVATSKOJ RIJEČ?

Brojni kritičari tranzicijskih 1990-ih ističu kako se u Hrvatskoj vodila liberalna ili, češće spominjana, neoliberalna ekonomska politika i da je ekonomski život doktrinarno prepušten nesputanom *laissez faire* principu.⁵⁵ Jedan od razloga loših hrvatskih rezultata Vladimir Stipetić vidi u hrvatskom bezrezervnom prihvaćanju Washingtonskog konsenzusa (WAC) u čijoj je biti tzv. neoliberalna doktrina.⁵⁶ Sličan negativan sud ekonomskog neoliberalizma ima i Dragomir Vojnić,⁵⁷ a Slavko Kulić posebno je u tome dramatičan jer neoliberalizam vidi čak kao socio-neo-darvinizam.⁵⁸

Takve ocjene paušalnim smatraju Velimir Šonje i Boris Vujčić koji su analizirali koliko su opravdane tvrdnje da je s početkom tranzicije u Srednjoistočnoj Europi liberalizam postao glavna ideološka vodilja ekonomske politike. Nasuprot tvrdnji da je neoliberalna politika odredila hrvatski ekonomski razvitak 1990-ih i dovela ga do krize, Šonje i Vujčić navode niz primjera koji pokazuju kako liberalizacije u mnogim područjima gotovo i nije bilo.⁵⁹

Slično njima i brojni drugi autori smatraju da je u Hrvatskoj umjesto pravog liberalnog kapitalizma u tranziciji nastala neka vrsta tzv. *crony* kapitalizma (od engleske riječi *crony*: blizak prijatelj, drug), koji se kod nas najčešće prevodi kao

54 Ibidem, str. 170.

55 Vidi npr. Stipetić, *Dva stoljeća razvoja hrvatskoga gospodarstva*, str. 119–120.

56 Stipetić, *Hrvatsko gospodarstvo*, str. 63.

57 Vojnić, *Zemlje u tranziciji*, str. 368.

58 Kulić, *Economic Aspects of the Knowledge Society*, str. 129–153.

59 Šonje, Vujčić, "Liberalizam" u vođenju ekonomske politike, str. 149–164.

ortački, prijateljski, kumovski ili rođački kapitalizam.⁶⁰ U ekonomskoj teoriji sintagmom *crony* kapitalizam označava se oblik suvremenog kapitalizma u kojem poslovanje i uspjeh gospodarskog subjekta ovisi o bliskim, rodbinskim, prijateljskim, odnosno ortačkim odnosima vlasnika tvrtki i političkih elita, pogotovo onih na vlasti. Ortački odnosi očituju se kao političko pogodovanje odnosno davanje povlastica određenim tvrtkama kroz građevinske, uvozne i druge dozvole, porezne olakšice i slične državne intervencije pa sve do odavanja tajnih informacija poput iznosa drugih ponuda u javnoj nabavi. Nejasni zakonski i drugi propisi, koji se često selektivno primjenjuju, uobičajeni su te predstavljaju faktor opterećenja za svaki poslovni subjekt na tržištu jer im državna regulacija nepravednom i selektivnom primjenom može iznenada omesti ili srušiti posao. Da bi se od toga zaštitili poduzetnici nastoje ostvariti veze s političkim dužnosnicima.⁶¹ Zagovornici socijalističkih te zagovornici kapitalističkih sustava optuživali su jedni druge za pojavu ortačkog kapitalizma.⁶²

S obzirom da i u Hrvatskoj i kritičari i zagovaratelji neoliberalizma često u svojoj argumentaciji navode iste činjenice (posljedice), ali govore o različitim uzrocima, u novije vrijeme se u debatama o tranzicijskoj prošlosti, kapitalizmu i budućem razvoju javljaju nova teorijska objašnjenja. U hrvatskome slučaju ideja ortačkog kapitalizma čini se kao funkcionalno objašnjenje nastanka velikoga dijela novih elita. Znatan dio njih nastao je kroz proces privatizacije koji je bio kontroliran od strane vladinih tijela, ili kroz velike vladine narudžbe i investicije putem proračuna i državnih tvrtki. Takve vrste ekonomskih transakcija izrazito su podložne korupciji, pa Ivanković i Šonje postavljaju tezu da koruptivne privatizacije, javne nabave i investicije koje su se dogodile u hrvatskoj tranziciji ne predstavljaju anomalije, nego upravo formativne procese novih društvenih odnosa i elita.⁶³ Taj proces često se naziva tajkunizacijom.⁶⁴

Ivanković i Šonje polaze od pretpostavke da je vrlo moguće da živimo u sustavu u kojemu istovremeno postoje radikalni državni intervencionizam i netransparentno neregulirano tržište koje neefikasno alocira resurse, koji se

60 Radi jasnije i preciznije upotrebe u ovome članku koristit ću naziv ortački kapitalizam.

61 Haber, Introduction; Crony Capitalism Definition.

62 Zagovornici socijalizma smatraju da je ortački kapitalizam neizbježna posljedica čistog kapitalizma što objašnjavaju tvrdnjom da ljudi na vlasti, bili to poslovni krugovi, bile to vlade, čine i činit će sve da ostanu na vlasti, a da je jedini način za to stvaranje mreže između vlade i poslodavaca koji podržavaju jedni druge. S druge strane, zagovornici kapitalizma vjeruju da ortački kapitalizam nastaje iz motiva socijalističkih vlada da kontroliraju državu i tržište. To pred tvrtke na tržištu stavlja značajne prepreke zbog čega one počinju usko surađivati s vladama kako bi na tržištu postigle najveći uspjeh. Crony Capitalism Definition.

63 Ivanković, Šonje, *Nedemokratski kapitalizam i nova tranzicija*, str. 10.

64 Prema Županovu, tajkun (ili pajdaški kapitalist) je idealan tip političkoga kapitalista koji je svoj uspon doživio u procesu privatizacije. Takvi kapitalisti isisavaju kapital iz poduzeća koja s vremenom propadaju, a konačnu cijenu plaća državni proračun, odnosno porezni obveznici; Županov, *Od komunističkog pakla do divljeg kapitalizma*, str. 80–81.

dopunjuju, a ne suprotstavljaju. Kada anomalije na takvom tržištu postanu i u javnosti previše vidljive, obično uslijedi administrativna intervencija. Isto tako s druge strane, kad država lošim upravljanjem krene umanjivati vrijednost resursa, obično uslijedi nekakva privatizacija. Ivanković i Šonje stoga smatraju da je potpuno svejedno prevladava li radikalni državni intervencionizam ili netransparentno neregulirano tržište jer nijedna ni druga krajnost nemaju blagotvorne učinke na funkcioniranje društva niti stvaraju efikasno tržišno gospodarstvo. Stoga oni današnju situaciju u Hrvatskoj dijagnosticiraju kao „nedemokratski kapitalizam“ u kojemu prava ne vrijede jednako za sve, već su privilegij.⁶⁵ Smatraju da je bez dubinske socio-kulturne transformacije nemoguć ekonomski napredak te da tržišno gospodarstvo samo po sebi ne jamči održiv ekonomski i društveni razvoj.⁶⁶

Pored ovih analiza karaktera kapitalizma iz perspektive ekonomista, funkcionalnu kvalifikaciju nudi i sociolog Josip Županov koji govori o „političkom kapitalizmu“, tj. kapitalizmu koji se ne zasniva na slobodnom poduzetništvu, nego na klijentelizmu (ortakluku novonastalih kapitalista s vlastima) i korupciji.⁶⁷ Županov govori da je takav kapitalizam nastao i svoj vrhunac doživio upravo u jugoslavenskom samoupravnom socijalizmu, a da se u tranziciji institucionalizirao i oslobodio ideoloških značajki.⁶⁸ Predstavnike takvog kapitalizma vidio je i na lijevoj i na desnoj strani političkog spektra i to je smatrao glavnim razlogom nemogućnosti stvaranja istinskog poduzetničkog kapitalizma.⁶⁹ Smatrao je da se u većini bivših socijalističkih zemalja razvio ovakav politički kapitalizam zasnovan na legalnim i polulegalnim privilegijama, ali i na otvorenom kriminalu i pljački, što je posebno došlo do izražaja u ratnim sukobima. Županov je u tranzicijskim državama prepoznavao postojanje oba tipa kapitalizma (i politički i poduzetnički), s time da je onaj politički držao utjecajnijim.

Županovlvenu tezu podupiru Vladimir Cvijanović i Denis Redžepagić koji također smatraju da je hrvatski oblik kapitalizma specifičan u formi i nastajanju te da je izravno povezan s prethodnim socijalističkim razdobljem. I oni smatraju da je u Hrvatskoj od političkog kapitalizma (kako ga definira Županov) proces tekao prema „klijentelističkom kapitalizmu“ te da se svi ti modeli ne mogu promatrati kao čisti (idealni) modeli koji u takvom potpunom obliku postoje u praksi,⁷⁰ što je također na tragu onoga što govore Ivanković i Šonje.

Kako se većina analitičara slaže u ocjeni da je kapitalizam u Hrvatskoj u značajnoj mjeri degenerativan, postavlja se logično pitanje što je uzrok tomu.

65 Ivanković, Šonje, *Nedemokratski kapitalizam i nova tranzicija*, str. 8–10.

66 Ibidem, str. 12.

67 Županov, *Od komunističkog pakla do divljeg kapitalizma*, str. 60–64.

68 Ibidem, str. 62–63.

69 Županov, *Komunističko naslijeđe i izgledi ljevice*, str. 45.

70 Cvijanović, Redžepagić, *Od političkog kapitalizma do klijentelističkog kapitalizma*, str. 99–100.

UZROCI „KRNJE“ TRANZICIJE – PITANJE NASLIJEĐA

Kada govorimo o društveno-ekonomskom naslijeđu postoji jedan značajan faktor kojeg se ne smije zaobići u bilo kakvoj široj analizi, a to je faktor mentaliteta. U istraživanju povijesti mentaliteta hrvatska historiografija umnogome zaostaje za svjetskim trendovima jer je uglavnom ograničena na svoje tradicionalne metode, a interdisciplinarni i transdisciplinarni pristupi tu su nužni. Bez takvih pristupa nemoguće je dublje poznavanje naše novije povijesti, jer se gubi iz vida da se mentalitetski, kulturološki i vrijednosni i drugi tragovi prošlosti prenose transgeneracijski.⁷¹

Jedan od rijetkih hrvatskih znanstvenika koji se bavio pitanjem socijalističkog naslijeđa u postsocijalističkoj Hrvatskoj jest spomenuti sociolog Županov. On je na početku 21. stoljeća smatrao da je upravo kulturno i institucionalno naslijeđe socijalizma glavna prepreka uspješnom primitku zapadnoga liberalnog kapitalizma u istočnoeuropski i balkanski političko-društveni ambijent. Specifičan „društveni ugovor“, odnosno ono što je on nazivao „koalicijom političke elite i radništva“, jedan je od značajnijih čimbenika zbog kojih se socijalizam održavao više desetljeća. Županov je smatrao da postoji skup kolektivnih stavova koje je nazivao „egalitarnim sindromom“,⁷² a taj sindrom je pojasnio objašnjavajući zašto je propala jugoslavenska privredna reforma iz sredine 1960-ih. Županov smatra da ni radništvo ni politička elita nisu bili zainteresirani za uspjeh tih reformi. Politička elita zato jer bi njome izgubila znatan dio moći u korist tehnokratskih struktura i menadžerskog sloja, a sami radnici zbog toga što bi jačanje tržišta favoriziralo obrazovanije i stručnije kadrove, a slabije kvalificirani i lošiji radnici bili bi prepušteni tržištu rada što je značilo da bi mnogi od njih izgubili svoja sigurna radna mjesta. U takvoj konstelaciji politička elita je „štitila“ radnika osiguravajući mu radno mjesto i socijalna prava, a radnici su političkoj eliti davali dnevno-političku i historijsku legitimaciju.⁷³

Veliki upliv države na tržište rada nastavlja ovakav odnos i u današnjoj Hrvatskoj i može se pretpostaviti da su veliki protivnici tržišnih (liberalnih) reformi i oni koji žele zadržati neke elemente bivšega društvenog ugovora između radnika i političke elite. I danas je, prema nekim autorima, jedna od značajnijih prepreka dobrom gospodarenju i državnom i javnom upravljanju nedostatak političke volje za provođenjem stvarnih reformi. Prema Vizek, to je slučaj i u gospodarenju javnim poduzećima, jer javna poduzeća djeluju kao ishodište značajne političke moći. Političke stranke imaju izravnu mogućnost imenovanja članova uprava i nadzornih odbora tih poduzeća te izravnu mogućnost zapošljavanja stranačkog kadra. Kroz ta dva mehanizma političke stranke tijekom četiri godine političkog ciklusa imaju

71 Rendić-Miočević, *Uvod u hrvatsku interdisciplinarnu povijest*, str. 12–13.

72 Županov je ovu sintagmu skovao još 1969. Županov, *Od komunističkog pakla do divljeg kapitalizma*, str. 23.

73 Županov, *Od komunističkog pakla do divljeg kapitalizma*, str. 27–30, 38.

prilikom zaposliti oko 20 000 ljudi te zbog toga, smatra Vizek, nijedna velika politička stranka ne predlaže profesionalizaciju upravljanja javnim poduzećima.⁷⁴ Iako nisu provedena neka egzaktna istraživanja, vrlo je lako pretpostaviti da takav princip „društvenog ugovora“ želi zadržati većina onih koji rade u državnom i javnom sektoru, pogotovo sindikati, kao i one privatne tvrtke naslonjene na državni proračun. Iako većina građana i danas zagovara pro-tržišne reforme, rijetko koja skupina naslonjena na državni proračun to doista i želi. Tako u Hrvatskoj i danas imamo situaciju u kojoj bi svi htjeli reforme, ali tako da ne počnu od njih.

Odnos politike i ekonomije vrlo je blizak i kompleksan, pogotovo kad je riječ o odnosu demokracije i kapitalizma. U politološkoj i ekonomskoj literaturi dominira mišljenje kako suvremena demokratska društva i tržišne ekonomije imaju zajednički temelj u modernom individualizmu, načelu da je čovjek kao slobodan pojedinac osnova društva koji se kao takav oslanja prvenstveno na sebe te se slobodno udružuje s drugim pojedincima.⁷⁵ Nasuprot tim principima stoje socijalističke politike i ekonomije koje se temelje na kolektivizmu, odnosno kolektivističkim vrijednostima.⁷⁶ Ono što se postavlja kao značajno istraživačko pitanje iz perspektive povijesti mentaliteta jest otkriti kakav je odnos građana u današnjoj Hrvatskoj prema kolektivističkim vrijednostima.

Jedno takvo manje istraživanje s početka tranzicije napravio je Županov. On je koristio anketu koju su Rose i Haerpfer 1992. proveli u deset postkomunističkih zemalja, među kojima su bile i Hrvatska i Slovenija.⁷⁷ Iz anketnih pitanja Županov je izdvojio četiri koja su se odnosila na tzv. kolektivističke vrijednosti, a bile su grupirane na četiri skupine: zarada (trebaju li zarade biti izjednačene ili zarada treba ovisiti o individualnim postignućima); briga za dobrobit pojedinca (treba li brigu o dobrobiti pojedinca voditi država ili on sam); vlasništvo (gdje ispitanik bira između državnog vlasništva i privatnog poduzetništva); sigurnost zaposlenja (preferira li ispitanik visoko sigurno, ali slabo plaćeno radno mjesto, ili pak prilično nesigurno, ali dobro plaćeno radno mjesto). Postotke odgovora u smjeru kolektivističkih vrijednosnih orijentacija Županov je objedinio, izračunavši prosječni postotak za sve četiri dimenzije za svaku zemlju zasebno. Time je dobio zajednički indeks za svaku zemlju, pa je sve anketirane zemlje poredao na ljestvici (vidi tablicu 9) kolektivističkih vrijednosnih orijentacija.⁷⁸

74 Vizek, Poslovanje javnih poduzeća i njihov značaj za ekonomsku aktivnost u RH.

75 Ivanković, Šonje, *Nedemokratski kapitalizam i nova tranzicija*, str. 9.

76 Važno je istaknuti da rasprave o ovim ekonomskim postulatima često u javni, ali i akademski diskurs dovode do simplificiranih pitanja o tome koji je društveno-ekonomsko-politički sustav bolji: komunizam ili kapitalizam. O tome opširnije vidi: Antić, Vlahovec, Was Communism Better?: A Comparison of Economic and Social Development of Croatia, Bulgaria, Hungary, Poland and Romania.

77 Rose, Haerpfer, *Mass Response to Transformation in Post-communist Societies*.

78 Županov, *Komunističko naslijeđe i izgledi ljevice*, str. 42–43. Kompletne tablice daje u: Županov,

Tablica 9. Kolektivističke vrijednosne orijentacije tranzicijskih država 1992.

Zemlja	Prosječni u %
Bugarska	53,7
Poljska	51,5
Mađarska	47,7
Slovenija	47,5
Bjelorusija	46,2
Rumunjska	46,2
Ukrajina	44,0
Slovačka	33,5
Hrvatska	32,7
Češka	30,2

Županov ove brojke promatra kao svojevrsni indeks koji upućuje na odgovor koliko se „komunističko naslijeđe” sačuvalo u svijesti ljudi.⁷⁹ Hrvatska je na toj ljestvici bila predzadnja – daleko iza Slovenije iako su obje zemlje bile dio istog sustava i iste savezne države. Tadašnju relativno nisku podršku kolektivističkim vrijednostima u Hrvatskoj Županov je objašnjavao ponajprije ratnim zbivanjima. Naime, smatrao je da je agresijom komunistički indoktrinirane Jugoslavenske narodne armije (JNA), s njenim komunističkim znakovljem (crvenom zvijezdom), većina Hrvata bila prisiljena naglo redefinirati čitavo svoje društveno iskustvo u posljednjih četrdeset godina života u Jugoslaviji da dokažu sebi i drugima da su žrtve, a ne pomagači bivšeg režima.⁸⁰

Da je Županov bio na pravome tragu, pokazali su značajno „bolji“ rezultati na početku novog tisućljeća. Ispitivanja javnog mnijenja s početka 2000-ih pokazivala su da se razdoblje socijalizma počelo promatrati kao razdoblje jakih socijalnih prava i temeljne socijalne sigurnosti.⁸¹ No, to nisu bili samo dojmovi građana, nego je tim smjerom krenula i državna politika. Siniša Zrinščak smatrao je da se naslijeđe prošloga socijalističkoga sustava javilo i na institucionalnoj razini u sferi socijalne politike hrvatskih vlasti što je vidio u provođenju širokih programa socijalne sigurnosti, u visokim javnim socijalnim troškovima, u nerazvijenostima usluga, u slabostima privatnog sektora te u tendencijama zadržavanja dotadašnjih državnih naknada.⁸²

Social Legacy of Communism, str. 448–451.

79 Županov, Komunističko naslijeđe i izgledi ljevice, str. 42–43.

80 Županov, Social Legacy of Communism, str. 450–451.

81 Zrinščak, Socijalna politika u kontekstu korjenite društvene transformacije postkomunističkih zemalja, str. 139.

82 Ibidem, str. 155–156.

Županov je u svojim radovima naglašavao da u Hrvatskoj uglavnom dominiraju kolektivističke vrijednosti te da u vrijednosnim orijentacijama većine hrvatskih građana pravo čovjeka kao pojedinca nije postalo dominantan trend i u tome je vidio najveći problem hrvatske integracije u Europsku uniju. Jednim od glavnih razloga smatrao je upravo socijalističko iskustvo hrvatskog čovjeka.⁸³

Pored Županova, utjecaj socijalističkog naslijeđa prepoznavali su i autori iz drugih znanstvenih disciplina. Tako je npr. već sredinom 1990-ih ekonomist Vidoje Vujić smatrao da u Hrvatskoj tijekom tranzicijskoga razdoblja nije provedena afirmacija poduzetničke filozofije i sustava vrijednosti. Smatrao je da je država bila dužna uspostaviti standarde i okvire pravnog poretka, odnosno uspostaviti vladavinu prava i u sferi gospodarstva, a pojedincu propisati standard i alternative ponašanja koje bi on sam slobodno birao.⁸⁴ Povjesničar Dušan Bilandžić je 1999. govorio o problemu i potrebi potiskivanja mentaliteta naslijeđenog iz ere komunizma kojeg je opisao izrekom „Ne možeš me tako malo platiti, koliko ja mogu malo raditi“.⁸⁵ Politolog Pero Maldini je u prvim godinama novog milenija u Hrvatskoj vidio brojne elemente onoga što je Županov nazivao egalitarnim sindromom. Smatrao je da se taj egalitarizam očitovao u želji i praksi raspodjele dobara prema principu svakome jednako bez obzira na individualni doprinos, u antipoduzetničkom stavu koji u privatnom poduzetništvu vidi iskorištavanje, te u negativnom stavu prema stručnom znanju i profesionalnim normama (kada se struci pretpostavlja “zdravorazumsko” znanje, odnosno ideološki i politički kriteriji koji stvaraju negativnu kadrovsu selekciju).⁸⁶

Danas sve ove pretpostavke postavljaju pred znanost, koja želi holistički pristupiti istraživanju procesa tranzicije, potrebu provođenja novog istraživanja kolektivističkih vrijednosti hrvatskih građana sličnog onome s početka 1990-ih. Moja je pretpostavka da bi još veći postotak hrvatskih građana pozitivno gledao na kolektivističke vrijednosti. Razlozi su brojni, ali jedan od najvažnijih svakako je slaba zastupljenost pravog poduzetničkog kapitalizma i pojava onoga što smo u ovom članku nazvali političkim, klijentelističkim, ortačkim ili nedemokratskim kapitalizmom. Nakaradan sustav upravljanja, neučinkovitost državnih institucija, preslabo gospodarstvo, negativno tranzicijsko iskustvo te recentna svjetska gospodarska kriza, na brojne građane ostavili su dojam

83 Županov, *Od komunističkog pakla do divljeg kapitalizma*, str. 193–209.

84 Vujić, *Izgradnja poduzetničke filozofije, infrastrukture i javnog managementa*, str. 278. Vujić je imao dosta kritičan pogled na pitanje vladavine prava u ekonomiji: „Potrebno je, zapravo, veće ulaganje u vrijednosni sustav društva, posebice u neformalno obrazovanje ljudi. Tim se putem najbrže može oblikovati stil i kultura rada, ne samo poslodavaca i posloprimaca, već i svih građana. Treba izgraditi državu koja će se držati svojih zakona i obećanja, a ne državu u kojoj će vladati zakon stranačke stege, te samovolja uredskih i šalterskih djelatnika.“ Ibid, str. 279.

85 Bilandžić, *Osmogodišnji rezultati smjene vlasti i tranzicije u Hrvatskoj*, str. 13.

86 Maldini, *Demokratizacija i vrijednosne orijentacije u hrvatskom društvu*, str. 87.

da je sve to posljedica uvođenja kapitalističkih društvenih odnosa. Stoga se u nekadašnjim socijalističkim eksperimentima traže i vide neka bolja rješenja i neka bolja vremena. U socijalističkom sustavu kojeg su kreirali komunisti u bivšoj Jugoslaviji, temeljni društveni postulat bila je ideja jednakosti i socijalne sigurnosti radnika koja danas brojnim hrvatskim građanima, pogotovo onima nižeg socijalnog statusa, zvuči pravedno i primamljivo. Unatoč generalnim i deklarativnim iskazima u korist liberalne demokracije i tržišnog gospodarstva, kod velikog broja građana javlja se nostalgican stav prema nekadašnjoj socijalističkoj državi.⁸⁷

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Četvrt stoljeća je prošlo od početka tranzicije, a ona još uvijek nije izvršena u gospodarskom sustavu, prvenstveno u pogledu načina upravljanja. Već i površna analiza otvara prostor pretpostavci da hrvatsko gospodarstvo u mnogim elementima nije bitno promijenilo svoj karakter. Prema Heritageovom indeksu ekonomskih sloboda može se zaključiti da je liberalni kapitalizam u Hrvatskoj na niskoj razini. Hrvatsko gospodarstvo je po većini parametara ekonomskih sloboda neslobodno jer je državna prisutnost u ekonomiji izrazito visoka. Država koja je sveprisutna na tržištu sveprisutna je i u brojnim drugim sferama društvenog života. Prevelik upliv države u društvo mijenja izvorni smisao moderne države – ona umjesto sluge postaje patron svojih građana. Ako je takav odnos dugotrajan i u porastu, i sami građani (individue) sve više počinju u državi gledati svoga skrbnika. S druge strane, tamo gdje država treba imati jasan i pravedan upliv, ona to nema, kao što je slučaj s pravosuđem. U prvom redu mislim na princip vladavine prava koji se primjenjuje selektivno, na izostanak stabilnih društvenih normi i principa te na njenu neefikasnost u borbi protiv organiziranog kriminala, korupcije i nepotizma.

Zaključak koji mi se iz prikazanog stanja nameće jest da tranzicija iz socijalističkog u liberalno-demokratski kapitalistički sustav nije provedena u skladu s proklamiranim liberalno-demokratskim postavkama. Štoviše, smatram da u nekim sferama društvenog života nije provedena uopće. Stvarna tranzicija je provedena ponajviše u formi političkog sustava, prvenstveno u smislu izlaska i političke diktature u višestranački parlamentarni sustav. Međutim, nakon te formalne institucionalne faze, politička demokratizacija podrazumijeva „uspostavu autonomnog, od državnog i političkog utjecaja slobodnoga građans-

---

⁸⁷ Maldini smatra da se radi o većini stanovništva; Maldini, Demokratizacija i vrijednosne orijentacije u hrvatskom društvu, str. 99.

kog društva, organizaciju državnih službi, dovođenje administracije u funkciju službe svim građanima te ostvarenje funkcija pravne države i vladavine zakona koja će osigurati slobodu, jednakost, ostvarenje prava građana i njihovu zaštitu.⁸⁸ Takvo stanje u Hrvatskoj još uvijek nije uspostavljeno.⁸⁹ Slažem se s Perom Maldinijem koji tvrdi da su izostanak demokratskoga političkog iskustva, političko, povijesno i kulturno naslijeđe ključni razlozi zbog kojih Hrvatska nije ostvarila svoje tranzicijske ciljeve na unutarnjem političkom planu.⁹⁰ S druge strane, u sferi gospodarstva i u političkoj kulturi građana, tranzicija je još udaljenija od svog završetka.

Analizirajući moguće uzroke prikazane „krnje“ tranzicije, legitimno je postaviti pitanje utjecaja naslijeđa nekadašnjeg socijalističkog sustava na današnje gospodarstvo, društvene odnose, političku kulturu i mentalitet građana. Očekivana brza tranzicija iz socijalizma u liberalno-kapitalistički sustav vjerojatno nije niti bila realna jer su oni koji su takav brzi prijelaz očekivali zanemarili kulturno, političko i ekonomsko naslijeđe gotovo polustoljetne komunističke vladavine. To naslijeđe, odnosno, tradicija, vrijednosti i stavovi uvelike oblikuju subjektivne orijentacije čovjeka u društvenim i političkim pitanjima te time određuju političko ponašanje i preferencije političkih elita, ali i samih građana.⁹¹ Kulturna i institucionalna naslijeđa u pravilu ne nestaju preko noći nego oblikuju svoje nasljednike bilo to u pozitivnom ili pak negativnom smislu.⁹²

Moja teza, koja se naslanja na tvrdnje brojnih ranije spomenutih autora, jest ta da je moguće da u sferi gospodarstva, političkoj kulturi i mentalitetu građana socijalističko naslijeđe i dalje ima preveliku ulogu te da je jedna je od značajnih prepreka za uspješan (ili možda bolje reći uspješniji) dovršetak hrvatskog tranzicijskog procesa. Je li to naslijeđe jedan od uzroka te krnje tranzicije i jedna od glavnih prepreka za uspješnu tranziciju iz socijalističkog samoupravljanja u liberalni-demokratski kapitalizam pitanje je na koje bi se odgovor možda mogao dati istraživanjem vrijednosnih orijentacija hrvatskih građana i usporedbom tih rezultata s ranijim istraživanjima.

U istraživanju društveno-ekonomskog naslijeđa samoupravnog socijalizma u postsocijalističkoj Hrvatskoj teško je doći do sasvim egzaktnih i neporecivih zaključaka, pogotovo kad govorimo o kulturnom i mentalitetskom naslijeđu.

88 Maldini, *Demokratizacija i vrijednosne orijentacije u hrvatskom društvu*, str. 82.

89 Matić, *Political Culture, Socio-Cultural Values and Democratic Consolidation in Croatia*, str. 15; Ramet, Matić, *Demokratska tranzicija u Hrvatskoj*; Grabac, First, *Dinamika tržišne orijentacije hrvatskog gospodarstva*; Goldstein, *Odmak od načela liberalne demokracije u hrvatskom društvu 1990-ih godina*, str. 125–146.

90 Maldini, *Demokratizacija i vrijednosne orijentacije u hrvatskom društvu*, str. 81.

91 Maldini, *Uzročni procesi demokratskih promjena*, str. 328; Maldini, *Sociocultural Aspects of Transition*.

92 Županov, *Od Komunističkog pakla do divljeg kapitalizma*, str. 14.

Jedan od mogućih načina istraživanja jest ispitivanje javnog mnijenja. Ispitivanja javnog mnijenja građana na početku tranzicije pokazivala su određeni odmak od socijalističkih kolektivističkih vrijednosti. S vremenom se taj odnos mijenjao i pretpostavka je da bi danas građani Hrvatske u pitanjima ekonomije i društvenih odnosa pokazali manje liberalnih individualističkih, a više socijalističkih kolektivističkih stavova i vrijednosti.

Po uzoru na istraživanja koja su početkom 1990-tih provodili Rose i Haerpfer odnosno Županov, bilo bi vrijedno danas provesti istraživanje vrijednosnih orijentacija populacije. Nakon istraživanja bi mogli usporediti dobivene podatke i rezultate s analizama javnog mnijenja iz razdoblja razvijenog samoupravnog socijalizma (od druge polovice 1960-ih do početka 1980-ih).⁹³ Ovakvo istraživanje bi potvrdilo, a možda i opovrgnulo, pretpostavke nekih društvenih i ekonomskih analitičara, koju i sam razrađujem, da je prosječan građanin Hrvatske opterećen prevelikim socijalnim očekivanjima od države i da je baštinik mentaliteta kolektivismu.

---

93 Prva istraživanja javnog mnijenja u Hrvatskoj počela su se provoditi sredinom 1960-ih na Institutu za društvena istraživanja u Zagrebu. Ilišin, *Institut za društvena istraživanja u Zagrebu 1964.-2014.*, str. 26, 43, 160–164.; Opširnije o istraživanju javnog mnijenja u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj vidi Lamza-Posavec, *Javno mnijenje: teorije i istraživanje*, str. 45–48.